

Arkivnyt

December 2021

2021:4

Indhold

► En mand, hans slægt og hans slægtsgård	2
► Agnes Andersens dagbog fra Torrupgård juni 1944	13
► Fra disk til kateder	20
► Og gåsen er til bageren sendt ...	22
► Et fund	24

Før fryserne for alvor gjorde deres indtog i danske hjem, skulle ferske levnedsmidler holdes levende så længe som overhovedet muligt. Den 18. december 1958 var der travlt på én af gårdene i Gjesing med at plukke gæs, der skulle spises juleaften. Foto: Knud Rasmussen. EBA 64096-050-613

ArkivNyt

udgives af Esbjerg Byhistoriske Arkiv som digitalt nyhedsbrev og udkommer minimum fire gange årligt.

Redaktion

Peter Bak
Aja Høy-Nielsen
K. A. Gorritzen
Flemming Køhler
Peter Hundebøll
Jørgen Dieckmann
Rasmussen (ansv.)
Anette Rydahl

Citater med kildeangivelse er tilladt.

Redaktionens
adresse:
byhistoriskarkiv@
esbjerg.dk

En mand, hans slægt og hans slægtsgård

Af Mette Præstegaard Friis

Når man kører igennem Kokspang ud mod Marbæk, ligger Harald Dammarks slægtsgård på venstre hånd, lige før svinget. Gården blev bygget til Haralds bedstefar, Kristen, i 1894, på Peter Dammarks jord. Haralds oldeforældre, Peter og Barbara Dammark, havde en firlænget gård i Kravnsø, som Kristens bror, Elias, overtog.

Der blev derfor bygget en helt ny gård til Kristen og hans hustru Maren, og det var en iøjnefaldende gård, for den tid moderne og ikke lavt til loftet, som i de omkringliggende lave gårde. Ikke al jorden var opdyrket endnu, lyngen blomstrede stadig.

Op igennem 1800-tallet var området Kokspang, Kravnsø og Hostrup et landbrugs-

Haralds oldeforældres hjem i Kravnsø. Haralds oldefar sidder på hestevognen, og hans oldemor står i døren. EBA 100235-070

Et af de første billeder af Haralds slægtsgård, bygget 1894. EBA 100240-131.

samfund, uden forsamlingshus og brugsforening. Man mødtes i den pæne stue rundt omkring på gårdene.

Kristen Dammark

Kristen Dammark var initiativernes mand. Allerede som nittenårig gik han rundt på gårdene og samlede ind til et forsamlingshus. Han ville have et sted, hvor ungdommen kunne mødes til bal. En af egnens gårdmænd tog den unge knøs' initiativ noget ilde op og jog ham på porten med en pisk, men Kristen Dammark var ikke sådan at tryne. Han fortsatte sin indsamling, og i begyndelsen af 1890'erne blev det første forsamlingshus bygget. En skypumpe blæste det omkuld i 1929, og Hostrup Forsamlingshus blev bygget og står, som vi kender det i dag.

Kristen oprettede Alslev Brugsforening, og siden oprettede han Hostrup Sogns Brugsforening, som lå i Kokspang.

Kristen Dammarks initiativer var langt fra færdige med forsamlingshus og brugsforeninger. Han ville have strøm til sognet, og Hesteforeningskassen, så man var forsikret, hvis man, som min bedstemor på min mors side, mistede en hest. Kristen Dammarks initiativer viste hans evne til at se ind i fremtiden. Der fandtes ikke en elmast i Ribe Amt, som han ikke havde været med til at bestemme, hvor skulle stå. Han oprettede Transformatorforeningen og Engvandsforeningen, som sørgede for, at engene blev overrislede i april og maj, så der blev hø at høste. Han fulgte ikke bare med i udviklingen, han var altid et skridt foran og kunne fornemme, hvad der ville komme, hvad man skulle forberede sig selv, sin gård og sit lokalsamfund på.

Han havde et overordentligt veludviklet organisatorisk talent, og havde det ikke været for hans hustru Marens tilknytning til landet, var familien sikkert flyttet ind til Esbjerg, som på det tidspunkt ikke var meget andet end en grusbelagt Havnegade. Han ville egentlig gerne have været revisor og havde været på Vallekilde Højskole et par gange, men Maren ville ikke have, at deres fire børn skulle vokse op i byen, så de blev på gården. Kristen og Maren fik Hans, Pe-

Haralds farmor og farfar, Maren og Kristen Dammark. Maren ville helst bo på landet, mens Kristen var en iværksættertype, som ville have befundet sig godt i Esbjerg. Han fandt afløb for sin energi i de lokale foreninger. EBA 100232-070

ter, Barbara og Theodora. Hans blev gift med Sofie, og sammen fik de en gård ud fra Hostrupgård, som var Sofies fødegård. Barbara blev gift med Anders Chr. Jensen, som overtog sin slægtsgård, en nabogård til Kristen og Marens. Theodora blev gift med Karl Thuesen, som havde en gård i Vester Nebel. Det var dengang fødsler var risikable, og desværre døde Theodora i barselssengen. Datteren blev opkaldt efter moderen og bor i dag på Fyn.

Kristen og Marens børn og børnebørn husker Kristen Dammark ved skrivebordet og de mange tykke notesbøger, som efterhånden hobede sig op omkring ham i takt med, at de mange foreninger blev til og drevet af Kristen. Han var ikke landmand, han var organisator og engageret i sam-

På billedet ses Haralds bedsteforældre, Kristen Dammark og hustru Maren, faderen Peter Dammark og en karl. Kristen var ikke videre interesseret i landbrug i modsætning til sønnen, som senere overtog gården. EBA 100236-070

fundet, lokalsamfundet, som han bidrog til med alle sine initiativer og sit fremsyn.

Han sendte sine sønner og døtre i marken og ud i stalden – til gengæld styrede han afkastet af gården med behændighed. Harald husker den gamle telefon, som hang i stuen. Han fortæller, at han engang spurgte sin far om, hvornår der kom en telefon i huset, for det var ikke almindeligt, at man havde det. Og Peter fortalte, at han ikke kan huske andet, end at den var der. Kristen og Maren fik telefonen i 1910. Telefonen er på mange måder en beskrivelse af Kristen Dammark. Når der kom noget nyt, ville han have det, i hvert fald når det gav mening at anskaffe sig det. Om det var at dyrke roer til dyrefoder eller en selvbinder, så organiserede han det. Og det gav mening i Kristens foretagsomme liv at have en telefon.

Peter Dammark

Peter Dammark, Harald Dammarks far, blev i 1929 gift med en pige fra en af gårdene i Hostrup. Maren Kirstine var den ældste i børneflokket på syv, og de købte

en gård i Næsbjerg. Livet tog sig således godt ud, de fik to børn, Kristian og Elna, og livet gik sin gang på markerne og i stalden på gården med såtid og høsttid, malkning og røgtning, indtil den konstante fugt satte sig i Maren Kirstines lunger. Hun døde af tuberkulose. Peter Dammark måtte bære sin hustru til graven, og der blev ubarmhjertigt føjet til hans sorg, da både Kristian og Elna bukkede under for tuberkulosen i en tid, hvor der ikke fandtes medicin til behandling af sygdommen. Tynget af sit ufattelige tab solgte Peter gården i Næsbjerg, hvor han ikke kunne holde ud at blive, omgivet af minderne om sin hustru og sine to børn. Han flyttede hjem på gården i Kokspang og arbejdede som karl for sine forældre.

I 1940 giftede han sig med Maren Kirstines yngste lillesøster. Der var 17 år imellem Peter og Anna Marie, men Peter ville ikke risikere at miste igen, sorgen havde fulgt ham så rigeligt. Parret overtog gården samme år, som de blev gift, og stuehuset blev udbygget, så Kristen og Maren kunne bo i det, der før havde været den pæne

Bryllupsbillede fra 1940 af Peter Dammark og Anna Marie, som var lillesøster til Peter Dammarks første kone Maren Kirstine. Peter og Anna Marie fik fire børn, hvor Harald var den førstefødte. EBA 100233-314

stue, nu med et lille sovekammer. Hovedindgangen blev deres indgang, og der blev lavet et lille køkken. Peter og Anna fik fire børn, Harald, Maren Kirstine, opkaldt efter Peters første hustru og Annas storesøster, Ninna og Vera.

Peter Dammark var landmand, han havde arbejdet på gården fra han var barn, han kendte sin fødegård og arbejdet på den. Med forældrene på aftægt og fire børn, der løb ind til bedstemor, hvis ikke de var tilfredse med mors mad, må der være blevet slugt en del kameler, men Harald husker det som en god tid, ikke et drømmescenarie for moderne mennesker, men dejligt med bedstemor lige ved siden af, og

Harald smiler da også ved tanken om hans små afstikkere til bedstemors gryder og hans eget barnebarns forslag om, at han og Marie skal flytte ind i den samme gade, som hun bor i, så hun bare kan løbe ned til Maries gryder, når mors mad bliver for sund og kedelig. Og Harald konstaterer, at det ikke altid kan have været nemt at være hans mor Anna på gården.

Harald husker kulden, frosten på indersiden af vinduerne, fugten som lagde sig hen over dynen og åndedrættet, der stivnede på dynebetrækket. Han husker den store zinkbalje, han og hans søskende blev vasket i med vand fra vandkarret i det brændefyrede komfur.

Harald blev født i 1941. Han husker, at han som tiårig hørte en diskussion mellem sin far og bedstefar. Stalden var slidt og umoderne, og Peter rev den ned for at bygge en ny og bedre stald. Han byggede til køer og grise, og han byggede en fin hestestald, og det var det sidste, der blev diskussionens kerne. For Kristen kunne se i sin krystalkugle, at Peter ville komme til at erhverve sig en traktor. Det var Peter overbevist om aldrig ville komme til at ske, det var kun de store gårde, der havde råd til sådan en luksus. Og Harald smiler sit drilske smil, for Kristen fik ret. Otte år efter den fine hestestald blev bygget, købte han en brugt grå Ferguson. Hestestalden blev bygget om til køer, og ude bagved, ved dasset og hønsehuset, blev der bygget en garage til traktoren.

Peter var – i modsætning til Kristen – landmand. Han elskede jorden, dyrene, livet på marken og i stalden, naturen, dens rytme, årstiderne, den friske luft og det hårde arbejde, som faldt ham naturligt.

Han var ikke engageret i foreninger og bevægelser som sin far, men transformatorforeningen og hestekassen sad han i.

Det var besættelsens begyndelse i 1940, at Peter overtog gården. Man kunne ikke længere få benzin, så afhentningen af mælken på gårdene blev problematisk. Indtil da havde gårdene i Kokspang, Kravnsø og Hostrup været med i et andelsmejeri i Alslev, som var blevet etableret ved andelsbevægelsens begyndelse, naturligvis med Kri-

Gården til Kongensgade 9, hvor Esbjerg Mælkeforsynings mejeri lå. Butikken lå ud mod Kongensgade. Esbjerg Mælkeforsyning hentede mælken fra gårde i oplandet. Foto 1912. EBA 00152-070-002

stens deltagelse. Men med krigens komme og benzinens »forsvinden« meldte mejeriformanden ud, at gårdene selv måtte fragte den nymalkede mælk til svinget ved Kravnsøvej. Andelsmejeriet havde ikke forudset en konkurrent inde i Esbjerg, hvor Haaning-familien havde et privat mejeri i Kongensgade 9, Esbjerg Mælkeforsyning, som gerne kom og hentede mælken, fordi der var mangel på mælk i Esbjerg under besættelsen.

Mange af gårdene, også Peters fædrene gård, gik over til Haanings mejeri, som mange år senere sammen med Esbjerg Andelsmejeri blev til Mejeriselskabet Esbjerg. Også Harald holdt fast ved samarbejdet, da det blev hans tur til at overtage gården.

Barndommens jul

Harald husker, hvordan det var en god idé at melde sig til at hjælpe med at køre mælken ind til byen sammen med mælkekusk Frederik Nissen, som boede ved kirken, for så kom man ud af sognet og fik set lidt af

bylivet, og en tur mere ud over de fire ture ind til Esbjerg by om året, på indkøb og for at se juleudstillingen i december.

Harald Dammarks juleminder kan ikke lade være med at gøre et rørende indtryk. Han gik i skole i Hostrup, en landsbyskole som Harald viser et billede af med ikke ret mange elever foran, pænt stillet op, og med læreren på den ene side og hans kone på den anden.

Når det blev december, tegnede skolelæreren et kalenderlys på tavlen, og hver dag skulle en af eleverne tegne flammen på lyset, så børnene kunne følge med i, hvor lang tid der var til jul.

Da Harald var otte år gammel, ønskede han sig en legetøjstraktor i træ, som han havde set i vinduet i Brugsen. Hver dag besøgte han traktoren i vinduet, når han cyklede hjem fra skole, men en dag stod der »solgt« på den, og han blev så ked af det.

Haralds minder begynder i 1945, da krigens var slut, og det kun var til jul, man kunne få f.eks. appelsiner, ris, kaffe og ka-

kao. Den sidste søndag inden jul fik Harald og hans søstre fint tøj på, hele familien tog i det stiveste puds bussen ind til byen for at se på juleudstilling. Lillejuleaftensdag gik de alle ud i deres egen skov og fældede årets juletræ, som blev sat på fod i stuen. Det var Peter og Anna, som pyntede træet, og børnene måtte først se det juleaften, så de skulle have tiden til at gå i det trange køkken hele juleaftensdag. Men så blev det også juleaften med risengrød til forret, som lagde en god bund, så andestegen og flæskestegen der var rigelig til fire voksne og fire børn. Og citronfromage til dessert. Harald fortæller ikke om en mandel eller mandelgave.

Derefter dansede man om juletræet, mens man sang julens salmer, og endelig fik børnene deres julegaver, højst to gaver hver, og Haralds glæde var grænsende til lykke, da han fik legetøjstraktoren, en skat han stadig gemmer. Så fik de hver et æble, en appelsin og otte-ti pebernødder. Herefter legede børnene med deres gaver, indtil de skulle i seng. Juledagene gik med familiebesøg. De 20 km til Annas familie blev kørt på hestevogn.

Skolen

Da Harald var ti år gammel, købte hans far en brugt bil, en Ford, der gjorde det nemmere og mere bekvemt for hans forældre at blive kørt rundt. Og familien kørte på aftenture, når de var færdige i marken og stalden, ned på havnen eller ind til Vognsbølparken.

Hunden Ding var kommet tilløbende til gården engang først i 1960'erne. Den boede hos familien Dammark i syv år, indtil den blev kørt ned og dræbt i trafikken.

Harald husker skolen i Kokspang, hvor der kun var to klasser, 1.-3. klasse var slået sammen, og 4.-7. klasse var slået sammen. Overlæreren hed Olesen, som havde en skoletræt søn Waldemar, og så var der skolelærerinden Silberbauer. Med sig fra skolen fik Harald sin barndomsven Niels Christian, som han stadigvæk ser.

Harald kom også ind på 5. maj, som han godt kunne huske. Især husker han en tysk soldat på 16 år, der hver dag med hestevogn kom forbi med proviant til Oksbøl. Den unge mand kom ofte ind på gården, hvor han nok fik lidt trøst og mad af Haralds mor. Han husker også den slagne hær,

Hostrup Skole med elever samt læreren og hans kone. Harald sidder i forreste række som nr. 3 fra højre. EBA 100237-070

der til fods kom forbi gården med trækvogne, barnevogne og cykler på vej hjem. Han husker det som en sølle flok, man havde ondt af.

Årene gik, men omkring 1970 svingede en stor Audi en dag ind på gårdspladsen. Ud steg et par forældre og to børn. Det var den samme unge mand, der havde fået mad og trøst i 1945. Hans forældre havde ejet et stort bageri, der i 1945 var sønderbombet. Mor og søn uden far – der var forsvundet på østfronten – smøgede ærmerne op og etablerede et nyt bageri, der i 1970'erne igen var stort med mange ansatte, så han kom lige forbi og ville sige tak.

Harald Dammark blev konfirmeret den 8. april 1956 af den nyindsatte præst i to-sogns-pastoratet Alslev-Hostrup, Herluf Eriksen. Haralds konfirmationsord var fra Anden Mosebog kap. 17 v. 6: Der er en udstrakt hånd på Herrens trone. Harald har naturligvis stadig væk sin salmebog fra sin konfirmation. Marie har sørget for, at der bliver passet på den med et fint udført omslag i perler, guldkors og guldrand på sort baggrund. Herluf Eriksen var en utrolig velldt præst. Han og hans kone samlede ungdomsforeningen til kaffe, oplæsning og fællessang efter en kort gudstjeneste i Alslev Kirke med altergang. Det var en fast tradition hvert år, som alle så frem til med stor glæde.

Hvert år til jul afholdt Hostrup Forsamlingshus juletræ for de små med den dertilhørende slikpose, som indeholdt et æble og en appelsin og et par stykker chokolade, som forsamlingshuset betalte. Ungdomsforeningen afholdt juletræ for de unge fra konfirmationsalderen, og her spillede Viggo og Viola fra Vrøgum som regel op til dans, og præsteparret Eriksen åbnede ballet. Ikke alle så med milde øjne på det – de ikke-dansende missionsfolk mente ikke, det passede sig for en pastor.

Ungdom

Harald slægtede godt nok sin far og bedstefar på. Han kom med i Ungdomsforeningens bestyrelse som 15-årig. Og op gennem årene, hvor ungdoms- og gymnastik-

foreninger blev slået sammen og opdelt i hovedkredse, fortsatte Harald sit engagement i foreningslivet som kasserer i både hovedkredsen og i lokalforeningen. Også foreningslivet havde sin rytme. Forår og sommer var der gymnastik, fodbold og håndbold, som jo foregik ude og derfor sluttede, når mørket kom. September til november var der dilettant – det var derfor, Harald var med, for han var glad for musik og skuespil, og han fortæller ivrigt om mennesker, han fik med til at sætte stykker som Den Farende Svend og Kampen om Møllen op. Hovedkredsen strakte sig i 1970 helt til Tjæreborg og Fåborg, og især Kampen om Møllen var en stor opsætning, som med Haralds egne ord blev en grove succes. Dilettantforestillingerne blev altid spillet i november, og så var der foredrag i vintermånederne.

Da Harald var 17 år i 1959, kom han på en gård i Mejls. Han skulle lære landbrug, det vil sige, ud over det han allerede vidste som barn på en gård. Læretiden var delt op i sæsoner. Fra maj til november 1959 lærte Harald landbrug af gårdejer Jens Hansen. Herefter kom han på Ryslinge Højskole i fem måneder. Med forårets travlhed på gården rejste han hjem og arbejdede som karl et par år hjemme, inden det i 1963 blev tid til at komme ud og lære nyt. Han kom til Sønder Bork til gårdejer Oskar Brarup. Harald trivedes her, og Oskar og dennes hustru, Dagmar, kom umådeligt godt ud af det med hinanden. Der udviklede sig et livslangt venskab, som rummede gode minder. Bl.a. kunne Oskars bror Sigurd understyre Harald med en transistorradio, fra sin radioforretning i Esbjerg. Det var som hestetalden og den grå Ferguson i lille skala. Det var en udsøgt luksus at eje en transistorradio, og Harald brugte 985 kr. af sine hårdt tjente penge på dette nymodens apparat. Måske det var hans bedstefars nytænkende gener, der slog ud med dette køb. Harald var glad for sin nyerhvervelse – det samme var datteren på gården, for hun kunne kun låne den, når hun skulle passe sine pligter, og arbejdet glider nu altid lettere til musik.

Dammark-gården fotograferet omkring 1955. EBA 100239-070

Harald blev ved med at komme forbi gården i Sønder Bork. De tog til bal i forsamlingshuset i Sønder Bork, og når det blev ud på de små timer, tog de om til Oskar og Dagmar og spiste rundstykker. De fejrede 50-året for Haralds komme til gården, og Harald besøger stadig Dagmar, som siden er blevet enke.

Hjem til gården – og dansen

Harald var hjemme på slægtsgården i 1963-1965, fra november til november naturligtvis, og så var tiden kommet til, at han skulle på Grindsted Landboskole, hvor han skulle tage det grønne bevis, så han hermed kunne kalde sig landmand. Fra 1966 var det omflakkende gårdliv ovre. Harald skulle hjem på slægtsgården for med tiden at overtage den.

Som landmand på sin slægtsgård kan livet meget let blive arbejde og intet andet. Men Harald Dammark er et selskabeligt

menneske, og vi skal have transistorradioen og ungdomsforeningslivet in mente, når hans fortælling i slutningen af 1960'erne tager ham til Gredstedbro for at danse folkedans. Det er min fornemmelse, at det kom til at tage over, også for dilettant.

I 1970 blev Harald og hans dansepartner Lola opfordret til at lede et børnehold i folkedans. Begge var de noget betænkelige ved det, det var nok godt de ikke vidste, hvor mange børn der mødte op. 56 børn var klar til at lære folkedans, og da aldersspredningen var for stor, måtte de dele dem op i flere hold, som hver især voksede. Det krævede, at Harald, fem år i træk, måtte på kursus i at undervise i folkedans. Kurset foregik i Fuglsø-lejren, ejet af DGI, den første weekend i november, han deltog fra 1971 til 1976. Harald var hjemmefra tre til fire aftener om ugen. Når han var færdig med at undervise børnene på Forum Skole, fortsatte han til Ølufvad Skole og

Harald sammen med sin dansepartner Gitte Nørby. De dansede sammen i 1970'erne og 1980'erne. EBA 100231-070

dansede selv, og hvis der var en for de andre ukendt dans, underviste han lejlighedsvist også der.

Det var festlige og fornøjelige aftener, og rygtet om Harald havde spredt sig til Esbjerg, og mange ventede på, at han skulle komme og lære dem nye danse. Selv violinistens kone havde kaffe med til ham. Folkedansen blev Haralds hjertebarn, især fordi det gav ham så mange nære venskaber. Der blev knyttet stærke venskabsbånd,

og man deltog i hinandens liv, fester og højtidsdage. I en årrække tog Harald, hans dansepartner og et par mere til Herning Kongrescenter, hvor de mødtes med 1.700 mennesker, fordelt på to haller, hvoraf de 8-900 dansede folkedans. Denne lørdag aften var arrangeret af KFUM, ledet af Ragana Tang. Der blev danset fra 20 til midnat, og aftenen sluttede med, at der blev læst et skriftsted op.

Det er svært at danne sig et overblik over de forskellige folkedanserforeninger, som satte dansepartnere sammen på tværs af foreningerne, men Harald danser stadigvæk, nu i Hjerting Folkedanserforening. Jeg har selv set ham danse til Marbækdagen, hvor han passer på dansetøjet under en kedeldragt, mens han pløjer med sin grå Ferguson. For ude i hallen, som Harald byggede i 1980, holder den grå Ferguson-traktor, som Peter aldrig havde troet han ville købe, og derudover holder der også en rød.

Peter byggede den nye stald, Harald byggede hallen. Efterhånden som maskinerne blev flere og flere og større og større, var garagen ved hønsehuset for lille. Harald Dammark kontaktede sin bank om et lån til at bygge hallen for, men 1980'erne var ikke gode år, og banken sagde nej. Så Harald måtte gå til Dansk Landbrugs Realkredit og optage et uhørt højt forrentet lån, som han

først betalte den sidste rate af på i 2010, ti år efter han afviklede sit landbrug og gik på efterløn.

Marie flytter ind

I 1990 mødte Harald Marie. Hun flyttede ind på slægtsgården sammen med sine to børn, Else og Svend Aage. Harald fik sin egen familie, og der kom atter liv på gården.

Haralds mor Anna havde gigtfeber som barn. Det medførte, at hun livet igennem havde dårligt hjerte. Peter havde mistet mere end rigeligt, så der skulle altid være en pige hjemme med Harald. Hun blev opereret på Rigshospitalet i 1959. Lægerne gav hende ti år mindre, end hun fik. Hun døde i 1980. Harald og hans søstre mistede deres far fire år efter. Stuen er blevet et åbent rum, og hoveddøren er Harald og Maries. Haven er holdt, hønsehuset er væk.

Harald Dammarks gård, fuldt udbygget med bygninger til driften. Ca. 1990. EBA 100241-495

Vestkystvejen skulle anlægges, og Ribe Amt indkaldte de involverede lodsejere til et informationsmøde. Harald Dammark var en af lodsejerne og den nok mest involverede af dem. Vejen løber tæt op af slægtsgården, som amtet da også mente, at han skulle flytte fra. Harald nægtede at flytte fra sin gård, godt rådgivet af sin revisor, Søren Gade fra Guldager. Det ville koste amtet ca. 300.000 kr. at bygge en tunnel, der gav tre gårde, Karl Jepsens, Børge Nielsens og Haralds, adgang til deres marker, og de midler tilbød amtet at give til Harald til at flytte gården for. Et underholdende regnestykke, som aldrig ville gå op. Slægtsgården blev hvor den lå, og der blev bygget en tunnel, som gårdene kunne komme til deres marker via med deres maskineri, og Harald kunne drive sine køer ud på græs igennem. Alle lodsejere var samarbejdsvillige og til at forhandle med, men fandt det upassende, at de, der ejede den berørte jord, var de sidste, der blev informeret og spurgt i sagen om anlæggelsen af Vestkystvejen.

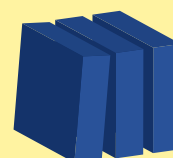
Da Harald mødte Marie, lagde han folkedansen på hylden i ca. tre år, men det trak stadig i ham, når han hørte folkemusik, så en aften sagde Marie, at han da skulle tage af sted igen og danse. Så Harald kørte til Sommerlyst i Bramming.

Efter den lange pause havde Harald selv sagt ingen dansepartner længere, men han

så en ung pige på 23 år, som så lidt fortabt ud. Det gjorde Harald måske også, for ingen af dem kan længere huske, hvem der tog initiativet til at danse sammen. Det er 24 år siden, og Harald danser stadigvæk med Kirsten Sørensen. Da Kirsten fik sit første barn, tog Marie med for at passe barnet, når de dansede, for Kirstens mand var på Grønland hver anden måned. Så sent som i 2014 tog Kirsten og Harald til Fanø for at lære Sønderhoningdansen. Og de fortsatte med at tage til Fanø en gang om året for at danse til Fanøballerne, ofte i Sønderho Forsamlinghus eller i Industrien i Nordby. Musikken blev oftest leveret af Peter Uhrbrand, Ole Mouritzen og Kirstine Uhrbrand, Peter Urhbrands datter.

Marie har bragt Harald mange gode gaver, hun havde Svend Aage og Else med til slægtsgården. De har givet Harald og Marie fire børnebørn: Svend Aage, Steffen og Camilla, Else, Jesper og Allan. Da Camilla var lille, syntes hun, at Harald og Marie skulle flytte til Ribe for at bo i samme gade som hun selv, for så kunne hun bare løbe hen til dem, når hun ikke var tilfreds med forholdene derhjemme.

Og Harald smiler og tænker tilbage på, da han løb ind til bedstemor, når han ikke kunne lide sin mors mad, og hans efterrationalisering af hvor irriterende det må have været for hans mor. Så Marie og Harald bliver på slægtsgården.

Agnes Andersens dagbog fra Torrupgård, juni 1944

Ved Peter Bak

Da gårdejer Jeppe Andersen fra Allerup ved Sneum blev fængslet i februar 1944 for at have hjulpet nogle sårede modstandsfolk, begyndte hans hustru Agnes at føre dagbog.

Den følgende tekst er et lille uddrag af denne dagbog. De første uddrag blev bragt i ArkivNyt nr. 1, 2 og 3 2021. Her kan man i mange tilfælde finde frem til hvem, der gemmer sig bag de mange navne.

Umiddelbart efter fængslingen var der selvfølgelig stor bekymring for Jeppes skæbne. Det var ganske vist en meget lille forseelse, men efter regeringen var trådt tilbage i efteråret 1943, kunne det være vanskeligt at forudse besættelsesmagts reaktion over for mennesker, der havde en eller anden kontakt til modstandsbevægelsen. Med tiden steg forhåbningerne til en mildere sanktion, men han var stadigvæk fængslet, og det sled på nerverne. Der er mange udbrud i dagbogen om den fraværende mand, og siderne fra hendes fødselsdag har hun efterfølgende klippet ud. De har nok været for følelsesladede til at blive set af andre. Hun noterer også et par gange, at hun er kommet til at lægge sig ud med folk.

Ellers er sommeren naturligvis en travl tid. Roer og kartofler og hø kræver deres, og maskinerne går i stykker. Samtidig følger man naturligvis med i, hvad der foregår i verden. Den 6. juni noterer hun således: »Invasion i Frankrig. Vor Gud han er så fast en borg. Vaskede storvask«. Alle kunne regne ud, hvad de allieredes invasion kunne komme til at betyde for krigens udfald. Men storvasken skulle også på plads.

Juni 1944

Torsdag d. 1. juni

Dejligt vejr. Sidste dag i mosen. De kom hjem kl. godt 5. Jens kom at hjælpe med at

rense roerne. Laura og jeg et smut i Esbjerg om aftenen for at tale med en gartner om kirkegården. Brev fra Anna. Hun spørger, hvad jeg er vred på hende for o.s.v. Jeg anede ikke, jeg havde givet anledning til, at hun kunne tro det.

Fredag d. 2. juni

Johanne og jeg gik i haven, straks i den nye køkkenhave, derefter i den gamle til middag, så begyndte det at regne. Vi fik alle en god lang middagssøvn. Rasmus [karlen] såede salpeter i Storekjær i formiddag. Kørte ud og satte vognene i blød i aften. Først smurte vi de små grise med svovl-blomme, de havde noget skurv, og skilte grisene fra søerne. Rasmus havde derefter tid til at plante tobak, men fik ikke begyndt.

Ole har været her, han siger det er skidt med kålroerne i Lillekjær, de er sået for tyndt, Ole vil de skal sås om, der er så fælt med kiddike [radiselignende ukrudt].

Lørdag d. 3. juni

Jeg tog til Esbjerg med morgentoget og gik op til fru Jensen, vi sad og talte så rart. Derefter op at tale med fru Halsteen [gift med politifuldmægtig Karl Steinfeldt Halsteen], der er syg. Bagefter til Mads Peders, hjem med middagstoget. Jeg ordnede gård og have i eftermiddags. Rasmus og Inge har vasket vognene. I aften planter Rasmus tobak. Meget koldt og blæsende

Peder Skouboe ringede, det var angående hjælp til »de der var ladt tilbage«. Vi havde talt om det før, det kan der vel ikke være noget forkert i.

Søndag d. 4. juni

Inge og jeg hos Jenses til middag, det pjaskregnede da vi cyklede derover. Vi var inde på kirkegården at se til mors og fars grav-

Et postkort af Allerup Præstegård fra omkring 1900. Under besættelsen boede pastor Ejlf Krogager her, og han var aktiv i modstandsbevægelsen og bl.a. indblandet i den aktion, der førte til Jeppe Andersens anholdelse og anbringelse i Vestre Fængsel, Horserød og til sidst Frøslev-lejren. EBA 03611-070

sted, der var gjort pænt i stand af gartneren, der havde været der om lørdagen. Hans og Birgit, Gregersens + Gregers, Anna og Grethe og Jenses tog med os hjem til kaffe (de tog rutebilen) stadig regnvejr. Anna og Grethe med bus til Ribe. De andre blev her i nat, vi sang lidt, jeg savnede dig, godt dog du har det godt.

Grundlovsdag

Vi var en tur i præstegården [Allerup Præstegård], der ser ikke godt ud, hverken ude eller inde. Gregersens rejste med 2½-toget, de lånte vore cykler over, vi fulgte Birgit og Hans til 5-toget og cyklede så hjem. Erna kom at spille firhændigt med Johanne. Ester og Mads var med herovre. Vi havde en hyggelig aften sammen.

Tirsdag d. 6. juni

Invasion i Frankrig. Vor Gud han er så fast en borg. Vaskede storvask. Rasmus og Inge drev søerne til Tjæreborg. God mid-

dagssøvn. Regnvejr. Rasmus skulle ellers rense roer. Inge og jeg malede vogne, blev knap færdig. Johanne syede bukser til Nils. Rasmus ordnede slibesten, begyndte at kline i kostalden. Leje for sommerhuset. Leveret to søer til slagteriet.

Onsdag d. 7. juni

Vejret bedre med sol, men udsigt til regn. Rasmus og Inge rensede roerne. Johanne i Bramming. Jeg malede vognene færdig og porten. Der kom en tysk bil med to tyskere og Thomas Nissen, Tømmerby. Den sidstnævnte var med for at indkvartere soldater. Jeg spurgte hvorfor han var med – de så på gæsteværelset, men jeg fik ingen besked på hvor mange vi skal ha' indkvarteret. Jeg ved heller ikke hvornår de kommer. Jeg håber de er flinke, som dem i vinter. Var du, kære Jeppe blot herhjemme, da var det ingen sag. Men han som har hjulpet hidindtil han hjælper nok herefter.

Torsdag d. 8. juni

Tøjet rullet og strøget. Rasmus i Kæret og la' den lille fenne til. Derefter var J.I. [Johanne og Inge] og Rasmus henne at begynde i roerne, men de var for små at tynde endnu. Rasmus ordnede knive til slåmaskinen i eftermiddag. J[ohanne] og jeg malede det sorte på vognene og portene i gavlen og i gården. Inge i Esbjerg at se til Mie. Det har regnet godt i eftermiddag igen, vi mangler lidt varme. Hans og Marie kom cyklende med nogle hvilling til os.

Onsdag d. 9. juni

Rasmus sprøjtede stikkelsbærbuskene, men jeg er bange det er for sent. J.I. [Johanne og Inge] og jeg gjorde læbæltet i stand, det var helt eftergroet, vi har ikke haft tid før. Vi var i roerne om eftermiddagen. Jeg malede døre til vester og de sidste vinduer her inde i gården. Dejligt vejr med lidt sol. I aften gjorde Johanne og jeg haven ren.

[Så mangler der tre blade, mor har skåret ud, det er hendes fødselsdag N[iels] Andersens].

--- så smerteblandet for os – ja, Gud give jeg må lære hans vej, modtage hans kærlige hånd, der er strakt ud mod mig, lære hvad han vil mig, gennem disse lange måneder. Om den lykke måtte times os, at vi igen fik lov at leve livet sammen – åh nej, den lykke var næsten ikke til at fatte for mig.

Tag mig Herre sådan som jeg kommer til dig med al min synd og usselhed – men gør mig til en anden af din nåde. – Jeg fik mange flere breve – fra Lis, fru Jensen, Otto, Anna og et brev foruden fra Helge et fra Ses. Mange gaver. Ja, så meget fik jeg at sige Gud og mennesker tak for.

Jeg fik den idé, at jeg ville ha' mine gamle naboer i eftermiddag. Jens og Marcus Skak, gamle Michael, Sillas og Else. De kom til kaffe og fik en mellemmad inden de gik. Jeg var så glad for at sidde og tale med dem. I aftes var Jenses, Karls, Arnolds og Johanneses her. Så blev det alligevel en skøn fødselsdag. Gråvejr med lidt regn. Rasmus rensede kålroerne.

[En sang til Mor fra onkel Helge d. 10. juni 1944]

Der er en eg, hvortil vort sind tilbage vender
den synes måske andre flad og trist –
Dog vore minders lysbro over den sig spænder,
For lyset sejred altid der til sidst.
Der har vi fundet hjem og hjertevarme
I livets sol og gråt i gråt,
Der tog du glad mod os med åbne arme,
Stilfærdig lagde du dit hjerte blot,
Mor Agnes.

Der er en gård – vi kalder den med fryd den gamle –
Den gav os ly i barske dages slud.
Når uden håb og mod i nød vi måtte famle,
Vi vidste, vi fandt råd, kom vi derud.
I mangen sjælsyg stund did har vi higt
Vi fulgte fredløs flygtnings spor –
Der var så trygt i læ hos dig bag diget,
Fortroligt vi sit hjertelag erfor,
Mor Agnes.

Der er en mor – en mor for fler end sine egne –
En ven, som ejer prøvet hjertes guld.
Tit er hun sorgtung selv, som var hun ved at segne,
Men bær dog andres skæbne byrdefuld.
En kvindes stille tro og faste virke
I modgangstid og skæbnestund
Har gjort et hjem til fristed og til kirke
for dem, der her har fundet voksegrund
Mor Agnes.

Derfor vi signer dig langt mer, end vi kan ævne,
Du mor, hvis hjerte er som navnet blidt.
Når fredens dag igen os fører på det jævne
Gid da den lønner, hvad du nu har lidt!
Der bor en bøn så tyst i vore hjerter
Vor tak for dig til himlens Gud –
At han vil vide vej igennem smerter,
I frihed føre alle dine ud.
Mor Agnes.

Søndag d. 11. juni

Anna og Grethe var her. Johanne og jeg til otte-tjeneste i Sneum Kirke. Rasmus og Inge hentede søerne hos Leo. Kontrolassistenten var her. Gråvejr lidt blæsende.

Mandag d. 12. juni

Tørt vejr noget blæsende, køligt. Om eftermiddagen var jeg i Bramming til K.S. [Kirkeligt Samfunds?] møde. Therkelsen

Direktør Oluf Rasmussen, Varde Bank, Kongensgade 62, som Agnes Andersen mødte, da hun havde forretninger i banken den 13. juni. EBA 36537-058

Ry talte om den danske sang. Lærer Jacobsen, Årre, læste et skuespil af Bertil Malmberg. Det var meget gribende. (Excellence). Desværre kneb det for mig at høre det hele – enkelte ord gik tabt. Men hvor var jeg betaget deraf, måske fordi man ligesom selv er med i skuespillet. Gud give vi må være lige så urokkelige. Hvad der også betog mig, var det, at »Hans Excellence« takkede hans gamle tjener Josef, hvortil Josef svarede, at han altid havde haft det godt o.s.v. Hans Excellence sa', ja, men jeg betragtede din trofasthed som en selvfølge.

Tirsdag d. 13. juni

Barometeret stiger, solen skinner, vi tror straks på sommer. R.J.I. [Rasmus, Johanne og Inge] i roerne i formiddag. I eftermiddag slog Rasmus kløverne her ude syd for haven. Jeg var i Esbjerg i Varde Bank. Direktør Rasmussen kom at hilse på mig.

Han var mægtig flink. Da jeg kom hjem med rutebilen, begyndte det at regne, siden har det plaskregnet, så nu ligger kløverne slået, måske vi denne gang var lidt for ivrige, men let er det ikke, og særlig ikke med det vanskelige vejr. J og I [Johanne og Inge] var i roerne i eftermiddag. Talte med fru Erdal, hun vil, at jeg skal skrive til hendes far (ang. tøj til Niels [Andersen]). Skrev til fru Lund. Helge kom i plaskregn.

Onsdag d. 14. juni

Tørt men koldt vejr. R.J. og I [Rasmus, Johanne og Inge] i roerne. Helge klippede hækkene. Jeg sendte pakke til Jeppe og skrev et brev, men det er jo langt fra sikkert, at det går ind. Jeg ville så gerne sende dig et rigtigt brev, men hvordan skal det nå frem. Og jeg synes heller ikke, jeg du er til at skrive, det bliver kludder for mig, som så meget andet. Jeg ved kun et eneste, det at forlade mig på Gud.

Oh, smelt du mit hjerte ved højaltrets ild
Og klar du jordklimpen i solglansen mild,
Så glade vi føler os skabes i bryst,
De levendes lyst.

Valdemarsdag 1944

Johanne 25 år. Vi sang lidt i aftes. R[asmus] og pigerne i roerne i formiddags. Rasmus vendte kløverne med Josefs høvender, den var lidt i stykker, så det tog eftermiddagen. Helge, Johanne og Inge i præstegårdshaven. I aftes kom Anna og Grethe, Jenses og Karls, Anna og Grethe blev om natten. Jeg skrev til Danne, skræddermester Jensen, fru lærer Jensen. Tørt vejr, enkelt byge, solskin men koldt.

Fredag d. 16. juni

Så har vi dagsregn igen. Hvad skal det dog blive til med al den regn. Roerne drukner og kløverne svømmer, kornet står og vil hverken frem eller tilbage, hampen er sløj i engen. Mennesket spår – men Gud rå'er. Gud giver væksten. Vi laver selv alt så toset som vel muligt, og så mener vi, at det er en selvfølge, at Gud skal lade solen lyse og varme og give vækst og grøde – og velsignelse over os og vort arbejde.

Lær mig golde hede, du brune lærkerede, Nøjet med en fattig høst, at huse sangen ved mit bryst.

Helge er rejst nu til morgen. Anna ligeså, Grethe er her stadig. Jeg skrev til hr. Olsen, Thomas', Lis, Eva, Ses og Koldborg. [Han var gift med mors kusine, de boede tæt på sommerhuset i Blåvand og holdt øje med det N[iels] A[ndersen]].

Lørdag d. 17. juni

Niels bliver 13 år, han var mægtig glad for mappen. Han skal til eksamen. Han var oppe i geografi, han havde betinget sig i morges, hvis han fik mg, så måtte han få penge og give de tre kammerater en 50-øres is. Så kom han hjem, og jeg ønskede blot, du kunne set ham, han fik mg+ og fejrede det ved at give vennerne en 75-øres is. Skulle jeg skænde, ja, hvad ved jeg. Jeg lo i det mindste, men altså passe på penge, det duer den dreng ikke til. Vi var hos Karls til kaffe. Rasmus vendte kløverne med Josefs høvender. Brev fra Jeppe om tøj.

Søndag d. 18. juni

Jeg var i kirke i Sneum kl. 8, Plesner. I Jerne i eftermiddag sammen med fru læge Jensen. Børnene med Jenses i cirkus. Brev fra Jeppe om tøj. Skrev til Rasmus Hansens. Jeg har været en tur i engen. Hampen er helt mislykket. I aften var jeg en tur rundt over alle marker, jeg synes, det ser ud, som en del af kornet er sået for tykt. Kålroerne i Lillekjær duer ikke, de er druknede. Nej altså, jeg kan morke og gi' ondt af mig, når du er herhjemme, og jeg synes det går for sejt. Men titusind gange værre er det, når du mangler, for der jo det at sige, at selv om jeg er aldrig så sort i humør, så stoler jeg på, det er rigtigt, når du har været der. Der er ikke meget ved at gå på markerne alene. Hvor tit har vi ikke gået der sammen og glædet os over den rige velsignelse både til folk og til fæ, og hvor selvfølgeligt – ikke noget at sige tak for – åh ja, hvis ikke jeg har vidst det før, så ved jeg det nu. Jeg bryder mig ikke om noget, når ikke du er med – der er min fjollede fejl. Dejligt vejr.

Mandag d. 19. juni

Rasmus var i Tjæreborg med høvenderen. Johanne og jeg i haven. Johanne vendte høet, Rasmus og Inge hegnede i Lillekjær, Rasmus slog kløveren til vester. Jenses og Johannes' kom at hjælpe os færdige i sukkerroerne, Rasmus og Inge har rensset dem. Vi var ti mand i roerne, ja, ja, der er skam fart i landbruget.

Tirsdag d. 20. juni

Rasmus, Johanne og jeg hakkede kartofler. Derefter Rasmus og jeg nede efter rørene. R. og J. [Rasmus og Johanne] hegnede færdig dernede, så kørerne kan gå der lidt. Vi har revet kløver i eftermiddag og sat på stakryttere, men blev ikke færdig, da vi ikke kunne få fat på Ida til at malke. Fået pakke med tøj fra Jeppe. Dejligt vejr.

Onsdag d. 21. juni

R.J.N. [Rasmus, Johanne, Niels] og jeg kørte i mosen at vende tørvene, de ser helt godt ud, men hvordan får vi dem over kanalen? Johanne blev herhjemme, da dyrlægen skulle komme til en ko. Johanne havde stakket en del af høet i små stakke, vi stakkede så resten over middag. Rasmus vendte kløverne vest for gården. I.J. [Inge, Johanne] og jeg ordnede køkkenhaven, læbæltet og gården, nu har vi det hele i orden igen. Jeg fik en check fra Carl Sillasen på 62 kr. og en check fra mejeriet på 309,78 kr. En regning fra rottemanden på 43 kr. Tørt men køligt vejr. Barometeret falder.

Torsdag d. 22. juni

Vi gik alle fem i kartoflerne og fik dem hakket til formiddagskaffetid. Rasmus og Niels begyndte at rense kålroerne i Lillekjær. Men til Niels' store lettelse kom Jørgen og Sigurd [Niels' kammerater fra Esbjerg] vandrede herud, og så måtte Inge hjælpe Rasmus. J[ohanne] og jeg slog græsplænen, dels med le, dels med plæneklipper. Jeg var på kirkegården at ordne. Om aftenen havde vi lærer Erdals, fru Mortensen, Arnolds og Karls herhenne at se haven, den var fin – når vi selv skal sige det. Vi får mange råd og forslag angående Lillekjær.

Der arbejdes i tørv, men ikke på Torrupgård eller under besættelsen. EBA 40337-008

Fredag d. 23. juni

Rasmus rensede kartofler, vendte høet med høvender. Vi rev høet vest for gården, blev færdige på nær en stak – det begyndte at regne. Rasmus gør sig umådelig flid og anstrengelser for at alt skal blive gjort på bedste måde, han er både flittig, dygtig, flink og pligtopfyldende. Hvor må vi love for ham. Og jeg synes egentlig, det er gået godt for os til dato. Det er så ganske uden min fortjeneste, det kan du stole på.

Niels kom hjem med karakterbogen. Hovedkarakteren mg=13,80. Jeg er så taknemlig for, han klarer sig pænt. Vejret er nu tørt igen.

Lørdag d. 24. juni

Vi tog alle mand i mosen straks i morges for at vende tørv, de var passende tørre. Det var et helt forhindringsløb. Først tabte vi en skrue (heldigvis var det af vognen). Vi fik sat et stykke ståltråd i hos Magnus. Derpå måtte vi ind til smeden i Ålbæk at få repareret. Vi nåede så mosen i god behold og var klar til at tage fat derude kl. 9. Vi var hjemme igen godt 12. Om eftermiddagen

vaskede J.I. [Johanne, Inge] og jeg storvask. Rasmus ordnede forskelligt. Vi fik tøjet tørt, vejret var lidt køligt. Niels' tre kammerater kom herud for at fejre en forsinket fødselsdag.

Søndag d. 25. juni

Johanne lavede mad hele formiddagen, jeg strøg lidt. Inge var i Tjæreborg efter is. Anna, fru læge Jensen og børn var her i eftermiddag. Det var køligt, men vi var dog noget i haven. Drengene tog hjem med 8½-toget. I. og J. [Inge og Johanne] i Tjæreborg i aften. Rasmus har fri, kommer først i morgen formiddag. Lis ringede hjem fra Eva. Hver gang der bliver sagt rigstelefonen kalder – da håber jeg, det er dig Jeppe, der ringer, mon dog ikke snart det sker. Jeg savner dig så ubeskriveligt – jeg er egoist i bund og grund – jeg ser det nu mere end nogensinde før – som jeg dog tit har bedrøvet og såret dig. Om den lykke skulle times mig – at vi igen må få lov at leve livet sammen – bliver det så mon bedre? – ak nej – jeg er uforbederlig – min daglige bøn er den: »Tag mig som jeg er og gør

mig til en anden«. Lær mig din vej og gør mig villig til at vandre den – lad vedbliven-
de din velsignelse dryppe på os, af din nå-
de til din ære – amen.

Mandag d. 26. juni

Johanne, Inge, Niels og jeg i kårroerne om formiddagen, vi fik en ager hakket, der var nogenlunde med roer. Johanne ringede efter fiskerne, de kom 6 mand til undsætning, men det viste sig, at roerne var for få og for små, så vi tyndede kun en ager. Fiskerne lavede beskyttelsesrummet færdigt. Rasmus kom fra Skærbæk til middag, han tog i engen lige over middag at slå. Vejret var dejligt.

Tirsdag d. 27. juni

Rasmus i engen at slå færdig. Pigerne og jeg i roerne 2. gang på Josefs mark i formiddag. I aften lugede vi gulerødderne, det begyndte at tordne og regne, så vi gik hjem. Vi var lige kommet ind, da Sillas og Morten kom løbende, at lynet var slået ned i en af vores høstakke. Vi gik derned med forke o.s.v., men der var intet at gøre, det brændte lystigt – det så flot ud. Gud ske lov, det kun var en høstak. Inge cyklede til Tjæreborg med en pakke til Far. Jeg lagde brev m.m. i den – mon du får det. Anna kom og blev om natten.

Onsdag d. 28. juni

Fint vejr. Rasmus i engen at knare [hvad det så er, han har gjort det før? N[iels] A[ndersen]] og rensede roerne på Josefs mark, Niels kørte hesten Kasper. Johanne hentede faster Else og Grethe på stationen. Johanne syede en kjole til Grethe. Else og jeg så os lidt omkring, de bliver til i morgen.

Torsdag d. 29. juni

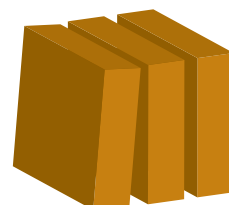
Rasmus i engen efter hegnet, med Prins for vognen. Jeg blev meget ked af noget, Rasmus sa' til mig. Hvis jeg har sagt det, har jeg i hvert fald aldrig ment det. Men ak, jeg har jo så let ved at lade munden løbe i utide – mon I, der har fået den sikre – venlige optræden ved at skønne derpå – mon I aner hvilken herlig vuggegave, I der har fået. Jeg har kun grund til at rose Rasmus, og jeg er mig ikke bevidst, at jeg har dadlet ham til nogen. Men jeg har jo sikkert sagt et eller andet uoverlagt, blot de vil sige mig, hvem jeg har sagt det til, og hvad jeg har sagt, jeg er overbevist om, jeg kan kende det igen, hvis jeg har sagt det.

Og er det noget, der i mindste måde er nedsættende, er jeg villig til at gi' Rasmus min mest uforbeholdne undskyldning. Jeg forstår det ikke, jeg synes, det gik så godt. Det ville Rasmus også indrømme, men sådan er det med mig – altid kludder. Åh – om man ejede den faste – venlige hånd. Det viste sig at være en udtalelse, Karoline havde sagt til Smeden. For en gangs skyld var jeg uskyldig.

Brev fra Lis. Hun har besøgt sin Far. Hvor det glæder mig. Håber snart at komme hjem. Rasmus kørte Else og Grethe til stationen, fik Josefs høvender med hjem. Johanne syede et sæt til Thomas' lille dreng. Kvie fra kæret til Karls tyr. Vejret godt.

Fredag d. 30. juni

Pigerne i engen at vende høet ved siderne, Rasmus vendte med Josefs høvender. Niels og jeg plantede lidt i kæret. Niels hentede en kjole til mig på stationen, Lis har købt den til mig, men den passer ikke, men jeg håber den kan ordnes. Det regner og har regnet meget nu til aften.

Fra disk til kateder

Ved **Peter Hundebøll**

Karakteristisk for udviklingen i Danmark efter Anden Verdenskrig var den øgede efterspørgsel på uddannet arbejdskraft. At fremtiden ville kræve bedre uddannede danskere var én af grundene til folkeskole-reformen i 1958, som bl.a. aflivede mange landsbyskoler og førte til oprettelse af centralskoler. Undervisning af flere klassetrin i en og samme klasse ophørte, og efterspørgslen efter uddannede folkeskolelærere eksploderede. Det medførte stigende efterspørgsel efter lærere, som man allerede fra begyndelsen af 1950'erne havde forsøgt at gøre noget ved gennem oprettelse af Esbjerg Aftenseminarium, der begyndte sine aktiviteter på den daværende Gammelby Skole.

De nye muligheder på arbejdsmarkedet fik mange til at overveje deres situation – skulle de fortsætte i det erhverv, de oprindeligt havde valgt eller var havnet i, eller skulle de med afsavn og mange praktiske udfordringer vælge en helt anden vej og blive folkeskolelærer? Det har redaktionen af ArkivNyt valgt at illustrere nærmere gennem beretninger fra nogle lokale personer, der gjorde springet dengang.

Henning Rathmann fortæller

Jeg er født i 1940 og opvokset hos mine bedsteforældre på et lille husmandssted ved den lille landsby Rårup mellem Horsens og Juelsminde.

Mine bedsteforældre var aktive mennesker, der interesserede sig for samfundet som helhed. Der blev holdt aviser, og det lokale landsbybibliotek blev udnyttet flittigt. Jeg husker, hvordan jeg – mens jeg endnu ikke kunne læse – sad med en bog og bladrede som resten af familien gjorde, for de sad og læste de lange vinteraftner i petroleumslampens skær.

Jeg gik ud af 7. klasse, skønt jeg blev anbefalet mellemskolen i Horsens, men sikkert af økonomiske grunde blev det ikke til

noget. Jeg fik arbejde på nabogården som landbrugsmedhjælper. Efter 1 ½ år kom jeg på Bjerre Efterskole, hvor jeg var i seks måneder. Det ophold var jeg glad for – for første gang kom jeg til udlandet, nemlig en tur til Goslar i Tyskland.

I lære som købmand

Efter efterskoleopholdet kom jeg i lære i en købmandsforretning i Horsens. Jeg boede hjemme hos mine bedsteforældre og rejste med rutebil til Horsens hver dag. Selve busturen gav viden om mennesker, da nogle unge fra Ungdomsfængslet Møgelkær rejste til kurser på teknisk skole i Horsens. Både i bussen og af kunder i forretningen lærte jeg mange ting om mennesker fra forskellige kulturer, og det gav mig mange oplevelser.

Efter udstået læretid kom jeg ind til militæret. Min tjeneste begyndte i Aalborg, gik over Karup og sluttede i Tønder, da hele kompagniet flyttede derned. Jeg var i trøjen i 16 måneder, og det kunne have været endnu længere, hvis min premierløjtnant havde fået mig overtalt til begynde på sergentskolen. Det lykkedes dog ikke, men det bør nævnes, at det var under opholdet i Tønder, min interesse for grænseegnens historie blev vakt.

Videre til kontormaskiner

Efter militæret vendte tilbage til min handelsuddannelse og blev ansat i det italienske firma Olivetti, hvor jeg begyndte på sælgerskole i København og senere kom til Esbjerg for første gang. Jeg solgte kontormaskiner af efterhånden mere avancerede typer. Jeg husker en bestemt handel med et stort firma på havnen. De skiftede alle deres maskiner ud, og jeg sparede ikke på roserne om vores teknikers dygtighed. Han var desværre kvartalsdranker, så arbejdet blev ikke, som jeg havde lovet. Jeg henvendte mig til min chef og forklarede ham

situationen, men han sagde, at det var ligegyldigt, nu var maskinerne jo solgt. Det kunne jeg ikke acceptere, så der stoppede min handelskarriere. Jeg sagde op!

Lærerjobbet trækker

Kimen til lærerjobbet var dog nok blevet lagt meget tidligere. Min bedstemors bror var lærer, og ham og hans familie var ofte på besøg hos os om sommeren. Efter arbejdet hos Olivetti havde der inde i mig nok længe ligget et behov for en større humanitær viden. Jeg kom på Køng Højskole på Fyn og havde et berigende ophold på ni måneder.

Efter højskoleopholdet søgte jeg ind på Tønder Seminarium, nok på grund af mil-

jøet og grænselandets historie. I alle årene, mens jeg læste, boede jeg hos et hjemmetysk par (undskyld udtrykket) – de sødeste mennesker, hvor manden sad og spillede Beethoven, Schubert og mange andre klassiske komponister på sit klaver.

I 1969 søgte jeg ansættelse i Esbjergs skolevæsen og begyndte på Gammelby Skole – sluttede på Vestervangsskolen.

Set i bakspejlet må jeg sige, at mine oplevelser før seminarietiden har ligget som en god baggrund som klasselærer til at give mine elever en god skolegang. Det mærker jeg også i de tilbagemeldinger, jeg får fra mange af mine elever. De første, jeg fik i 1. klasse på Gammelby Skole, fylder 60-61 næste år.

Gammelby Skole, hvor Henning Rathmann begyndte som lærer i 1961, var oprindeligt en stor landsbyskole i Jerne Sognekommune. Ved Jerne Sognekommunes indlemmelse i Esbjerg Købstadskommune den 1. april 1945 blev Gammelby Skole en del af Esbjerg Kommunale Skolevæsen. Med byens udvikling mod øst blev den én af de skoler, der skulle udvides, og det lykkedes i 1955. Det var således en forholdsvis ny skole, Henning Rathmann begyndte på som lærer i 1961. Foto: Paul Bølling. EBA 71096-008

Gåsen er til bageren sendt

Af Peter Hundebøll

Juleaften, oh hvor er du sød,
så skal alle folk ha' risengrød.
Æbleskiven bliver flittigt vendt,
gåsestegen er til bageren sendt.
Bonden sidder tidligt ved sit fad,
sikken Guds velsignelse af mad.
Lænkehunden selv får dobbelt sul,
den skal også mærke, at det er jul
jul, jul, jul, jul, jul, jul,
den skal også mærke, at det er jul.

Peter Faber har i Sikken en voldsom trængsel og alarm udødeliggjort udtrykket: »Gåsen er til bageren sendt«. Men er det sket i vores by i historisk tid?

Vi har talt med to erfarne bagere, som i en årrække tog imod de kunder, for hvem det var en tradition at gå til bageren med

sin and, gås eller flæskesteg, nemlig på det tidligere Gormsgade 156, hvor baker Ja-cobsen drev sit bageri i mange år. Her begyndte Svend Nielsen som bagersvend og drev senere bageriet, Kernebageren, som mester i en lang årrække – på samme matrikel, men nu var adressen Jørgen Peder-sens Vej 14.

Tidligere, hvor bagerne brugte store sten-ovne opvarmet med brændsel, kunne bagerne til jul tilbyde den specielle service, at kunder kunne komme med deres and, gås eller flæskesteg og en bradepande til at få noget af skyen med hjem til tilberedningen af den lækre julesovs.

Svend fortæller, at det var meget vigtigt at få sat nåle i ænderne med navnesedler, så de indleverede ænder kunne komme hjem til de rette kunder. Nogle gange syntes enkelte kunder, at deres and da vist var blevet byttet til en lille and i stedet, men var der styr på sedlerne, var denne bytning umulig. Flere bagere brugt et spillekort og gav kunden halvdelen af spillekortet med hjem. Så var det enkelt at finde den rigtige and eller gås ved afhentning, når man vidste, at det var »klør 4« man havde sendt til bageren hen.

Et andet sted i byen, nemlig i Brugsen på Skrænten 1, hvor senere baker Max (Christensen) fra Torvegade var bagersvend, kunne stenovnen rumme ca. 40-50 bradepander med ænder, gæs og flæskesteg. Alt efter stegtype fik de så tre-fire timer i stenovnen, inden de sidst på eftermiddagen den 24. kunne hentes hjem til julemiddagen. I det forholdsvis nye byggeri i området omkring Skrænten var der i begyndelsen af 1960'erne henvend 600 lejlig-heder, så det var et fåtal af familier, der kunne få den juleservice hos bageren på Skrænten.

Inden Max Christensen kom til den nye brugs på Skrænten, arbejdede han fra

Bag dette julekort fra baker Rasmussens Conditori og Bageri, Torvegade 37, fra 1925 fornemmer man ikke travlheden hos bageren før julen. Særlig galt var det juleaften, hvor mange kunder kom for at hente deres steg. Og særlig slemt blev det, hvis bagersvendene var kommet til at spise flæskesværerne på en af stegene – så måtte bagermesteren træde i karakter og finde en diplomatisk løsning. EBA 00816-070

Med over 600 lejemål var Skrænten et tætbeholdt område, så bagerens ovne kunne nok blive udfordret ved juletid. Foto Paul Bølling. EBA 62305-008

1960 i det nye bageri i CM [Centralmagasinet] på Torvet. I 1977 skiftede han til bager Damkjær, der med omkring 70 ansatte drev ikke mindre end fem udsalgssteder, blandt andet Tarphagevej, Parkvej (Steen Favør) og et skur i Sønderris. Senere erhvervede Max Christensen ejendomme i Torvegade, hvor han drev bageri i en lang årrække. Max oplyser, at der i 1957 var ikke mindre end 61 bagerier i Esbjerg by. Af særlige lækkerier til jul kunne bageren i Esbjerg, udover de sædvanlige småkager, tilbyde klejner, julekage, kiksekage, Berliner pfannkuchen, marcipangrise i mange størrelser. Disse blev ofte brugt til mandelgave.

På Jørgen Pedersens vej arbejdede Svend i en lang årrække ofte 100 timer om ugen. Når han mødte i bageriet om aftenen for at

klargøre nattens og morgenens arbejde, var der lys i de omkringliggende lejligheder på Dyrskuepladsen. Bageriet havde seks årlige fridage/lukkedage.

Svend fortæller, at det var vigtigt for dem i bageriet, at småkagerne blev bagt med ægte smør, og at man havde et særligt varmeskab beregnet til småkager, hvor temperaturen var 42°, og kunderne kunne vælge lige nøjagtigt de småkager, de ønskede, og i det antal, der passede kunden. Han fortæller, at en del kunder krydsede byen for at købe disse særlige Kernebager-småkager.

Da bagerne udskiftede stenovnene med cirkulationsovne i 1970'erne, stoppede en 100-årig traditionen med at »bringe anden eller gåsen til bageren hen«.

Frivillige ved Esbjerg Byhistoriske Arkiv er bl.a. i gang med at indtaste Esbjerg Sogneråds forhandlingsprotokol 1894-1898 og i samme arbejdsgang at undersøge hvilke sognerådssager, der er fysisk bevarede. I den forbindelse dukkede dette foto op. Det var bilag til en henvendelse fra ritmester Allan Dahl af København og købmand Axel Sønne af Christiania [Norge] til Esbjerg Sogneråd om koncession på opførelse af telefonkiosker på forskellige steder i Esbjerg i 20 år. Sognerådet besluttede på sit møde den 2. oktober 1894 at svare følgende: »Det vedtoges at svare ansøgerne, at sognerådet ikke finder anledning til for tiden at give den ansøgte koncession«. - Billedet er ikke fra Esbjerg. Telefon- og bladkiosker fik Esbjerg først i 1911 – modellen kan ses i Esbjergudstillingen på Esbjerg Museum. EBA 101999-070.

